

ПАТРІАРХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЗІОЛОГІЇ

До 100-річчя академіка П.М.Серкова

З числа академіків НАН України другим після М.Ф. Гулого (1905–2007) перетнув 100-літній рубіж Пилип Миколайович Серков. Про ювіляра розповідає його учень, доктор медичних наук, завідувач сектора фізичних факторів Українського НДІ медицини транспорту МОЗ України В.С. БЛОКРИНИЦЬКИЙ.

Писати про видатного вченого та ще з нагоди його 100-річного ювілею не просто. Хочеться охопити якомога більше граней його творчої діяльності, що в одній публікації зробити неможливо, адже Пилип Миколайович Серков брав участь у фундаментальних дослідженнях у галузі фізіології впродовж кількох періодів розвитку вітчизняної медичної науки. Наукові здобутки ювіляра, вся історія його життя повчальні як для нинішнього покоління вчених, так і для майбутніх науковців.

Народився П.М. Серков 9 жовтня 1908 р. у селі Форпост Смоленської губернії. Його дитинство було важким: рано залишився без батька, а в сім'ї, крім нього, ще п'ятеро дітей — тож із малих літ йому довелося дуже багато працювати. Щоб здобути освіту, треба було щодня долати пішки по кілька кілометрів — школа була в сусідньому містечку. Він її успішно закінчив і, ледве назбиравши грошей на квиток до Смоленська, поїхав здобувати вищу освіту. 1925 року вступив на медичний факультет Смоленського університету. Нелегкими були і студентські роки: Пилип Миколайович не отримав ні стипендії, ні місця в гуртожит-

ку, та, дякуючи долі, тут він познайомився з Д.С. Воронцовим.

Данило Семенович Воронцов відіграв у житті майбутнього вченого величезну роль. На третьому курсі він зарахував здібного студента на вільне місце препаратора. З того часу доля остаточно пов'язала життя П.М. Серкова з Д.С. Воронцовим — першим у Росії фахівцем із клітинної фізіології, учнем і послідовником знаменитого вченого М.Є. Введенського. «Спочатку я захопився гістологією, а потім уже фізіологією. Вважаю, що фізіологія — це моє покликання, і, на щастя, я це рано зрозумів», — згадував Пилип Миколайович.

Наприкінці XIX століття багато фізіологів у світі дійшли висновку, що для глибокого розуміння життєвих процесів у організмі недостатньо знати лише процеси, що відбуваються в тканинах і органах. Необхідно було пізнати фізіологію клітини. Цей напрям — клітинна фізіологія — розвивався в Росії. З-поміж його представників — М.Є. Введенський (1852–1922), основоположник теорії про загальні закономірності реагування збуджених систем організму, який проводив дослідження в лабораторії

Академік НАН України П.М. Серков виступає на врочистій сесії Загальних зборів НАН України 10 жовтня 2008 р.

Фото Євгена ЧОРНОГО

І.М. Сеченова. Данило Семенович Воронцов був послідовником М.Є. Введенського і став, по суті, першим у Росії фахівцем із клітинної фізіології. Усе своє життя він присвятив вивченню фізико-хімічних процесів, що відбуваються в клітині. Найважливішим у діяльності і клітини, і цілого організму Д.С. Воронцов уважав процес збудження і це переконання передав своїм учням — П.М. Серкову і П.Г. Костюку.

Ці видатні вчені працюватимуть разом багато років, але до того часу Пилипові Миколайовичу Серкову довелося витримати ще чимало життєвих випробувань. Після закінчення медичного факультету Смоленського університету П.М. Серков завідував маленькою (колишньою земською) лікарнею, а восени 1931 року його призвали до армії. У війську він добре виконував обов'язки лікаря, мав подяки за свою сумлінну роботу. Йому пропонували й надалі залишитися на

службі, але він вирішив присвятити себе науці. Демобілізувавшись, П.М. Серков вступив до аспірантури при кафедрі фізіології Казанського університету, якою на той час завідував Д.С. Воронцов.

Будучи аспірантом, П.М. Серков написав три наукові роботи, кожна з яких могла стати кандидатською дисертацією. Одну з них він захистив уже в Києві, куди переїхав разом із Д.С. Воронцовим, якого призначили завідувати кафедрою фізіології Київського медичного інституту, а Пилипові Миколайовичу дали тут місце асистента. Так були продовжені дослідження електричної активності м'язових волокон. П.М. Серков, як і його вчитель, вивчав фізіологію клітини, прагнучи глибше пізнати фізико-хімічні властивості нейрона в період збудження. Але тодішні технології не завжди давали змогу зробити те, що хотіли дослідники. Тому доводилося вико-

нувати експерименти на нервово-м'язових препаратах. Невипадково обидві дисертації П.М. Серкова присвячені електрофізіології м'язів: кандидатська (на кафедрі фізіології Казанського університету) — м'язам ракоподібних, докторська (на кафедрі Київського медичного інституту) — ізольованим м'язовим волокнам, які досліджували при подразненні за допомогою розробленої вченим оригінальної методики. Обидві дисертації Пилип Миколайович захищав у Києві. Рецензентом був незаперечний авторитет у галузі електрофізіології — академік В.Ю. Чаговець.

Захист докторської дисертації відбувся якраз напередодні Великої Вітчизняної війни, 20 травня 1941 року. Мобілізаційним розпорядженням П.М. Серкова направили до Ковеля, де перебував штаб 22-го дорожньо-експлуатаційного полку, який невдовзі потрапив у оточення. Так П.М. Серков опинився на окупованій території. Перебиваючись випадковими підробітками (деякий час йому довелося попрацювати рентгенологом у Вінницькій туберкульозній лікарні), він пережив окупацію, а після звільнення міста радянськими військами звернувся до військкомату й отримав направлення в госпіталь для поранених. Потім у Вінниці брав участь у відновленні медінституту, у якому його призначили завідувачем кафедри фізіології, а пізніше — заступником директора інституту з навчальної та наукової роботи.

Директора Вінницького медичного інституту І.Я. Дейнеку в 1951 році перевели до Одеси, і він запропонував Пилипові Миколайовичу поїхати разом, пообіцявши не використовувати його на адміністративних посадах, а надати всілякі можливості для наукових досліджень. Так П.М. Серков опинився в Одесі, де створив на кафедрі нормальної фізіології Одеського медичного інституту лабораторію електрофізіології, підбравши групу активних і зацікавле-

них нейрофізіологією співробітників. Усі вони згодом стали кандидатами або докторами наук. Утім І.Я. Дейнека «забув» про свою обіцянку й незабаром посприяв призначенню Пилипа Миколайовича деканом лікувального факультету, а потім і проректором Одеського медінституту.

Найбільш плідними для наукової діяльності вченого стали роки його роботи в Інституті фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, куди його запросили 1966 року. Тут він очолив відділ електрофізіології нервової системи, яким упродовж 1956–1965 рр. керував його вчитель Д.С. Воронцов, і став заступником директора з наукової роботи. Я тоді працював у цьому ж інституті науковим співробітником лабораторії біофізики сектора радіобіології, де вперше познайомився з П.М. Серковим. У той період розпочато реорганізацію інституту, яка завдяки високій компетентності П.Г. Костюка і П.М. Серкова завершилася успішно — ця установа стала визаним у світі центром нейронаук.

Пилип Миколайович запропонував мені працювати у своєму відділі. Кожен із його співробітників мав свої завдання в межах єдиної мети — з'ясування фізіологічних механізмів роботи мозку. Згодом ці праці ввійшли до числа справжніх надбань вітчизняної науки, їх включено до підручників і посібників із нейрофізіології. Водночас варто відзначити не тільки відданість П.М. Серкова науці, але і його особисті якості порядної людини. Він не дозволяв ставити своє прізвище в ті статті, де викладено результати експериментів, у яких він не брав участі. Пилип Миколайович проводив дослідження самостійно або спільно з аспірантами, сам писав статті й доповіді. Підкреслюю ще одну чудову рису характеру П.М. Серкова: як справжній учений, він, незважаючи на авторитети, завжди обстоював факти й вів непримиренну боротьбу з тими, хто дозволяв собі довільно і не зовсім коректно

трактувати результати досліджень. Пилип Миколайович «боровся» за чистоту експерименту, був вимогливим до себе і привчав до цього своїх учнів. Енергійність, емоційність, широка ерудиція, готовність допомогти кожному, хто до нього звертається, — характерні риси П.М. Серкова.

Досягнення вченого високо оцінено на державному рівні. Його нагороджено двома орденами Трудового Червоного Прапо-

ра, орденом «Знак пошани», багатьма медалями. Він — лауреат Державної премії СРСР, двічі удостоєний Державної премії України, лауреат премій ім. І.М.Сеченова і О.О.Богомольця, заслужений діяч науки.

Наукова громадськість, колеги та учні, щиро вітаючи Пилипа Миколайовича зі 100-річним ювілеєм, бажають йому міцного здоров'я і подальших успіхів у науковій діяльності, щастя і наснаги ще на довгі роки.

Від редакції: 10 жовтня цього року відбулася вчорашня сесія Загальних зборів НАН України, присвячена 100-річчю академіка НАН України П.М. Серкова. Матеріали вчорашньої сесії буде опубліковано в одному з наступних номерів журналу.